

УДК 930.2(438)"18/1939":94(477:438)"1652/1653"
DOI: 10.24919/2312-2595.6/48.228469

Ігор ЧАВА

здобувач кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100; Директор КП «Туристично-інформаційного центру міста Дрогобича», пл. Ринок, 1, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (ihorchava@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0437-3288>

Бібліографічний опис статті: Чави, І. (2021). Козацько-польські війни 1652–1653 рр. в оцінках польських істориків кінця ХІХ ст. – 1939 р. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 6/48, 13–29. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228469>.

КОЗАЦЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІЙНИ 1652–1653 рр. В ОЦІНКАХ ПОЛЬСЬКИХ ІСТОРИКІВ КІНЦЯ ХІХ ст. – 1939 р.

Анотація. Мета дослідження полягає у вивченні зображення подій козацько-польської війни 1652–1653 рр. у працях польських істориків кінця ХІХ ст. – 1939 р., а зокрема, битв під Батогом та Жванцем, Жванецького мирного договору. З'ясувати особливості наукових підходів та інтерпретацій дослідниками історичних подій і впливів на них інтелектуального дискурсу епохи, у якій жили та працювали науковці. Виявити специфіку інтерпретацій вченими фактів минулого через призму їх політичних симпатій та приналежності до різноманітних історичних шкіл й напрямів. Проаналізувати різноплановість підходів науковців до причин та наслідків битв, спроб налагодження порозуміння між сторонами конфлікту. Розглянути загальні оцінки істориками значимості подій 1652–1653 рр. у долі польського та українського народів.

© Ігор Чави, 2021

Методологія дослідження спирається на загальнонаукові принципи історизму, об'єктивізму, наукового плюралізму, системності та опори на історичні джерела. У роботі застосовувались як загальнонаукові (аналізу, синтезу, індукції та дедукції, порівняння), так і спеціально-історичні методи: історико-генетичний, історико-порівняльний, проблемно-хронологічний, історико-системний та ін.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що у ньому на основі значного комплексу історіографічних джерел уперше було системно вивчено образ подій польсько-козацьких воєн 1652–1653 рр. у польській історіографії кінця XIX ст. – 1939 р. Досліджено особливості ідейних впливів політичних концепцій та історичних шкіл на оцінки польськими вченими битв під Батогом та Жванцем, Жванецького мирного договору.

Висновки. Польські історики кінця XIX ст. – 1939 р. бачили причину нової польсько-козацької війни 1652 р. у неврегульованості конфлікту під час Берестецької кампанії, коли військова перемога коронних армій була змарнована через шляхетську анархію та поступливість польських командирів під час переговорів під Білою Церквою. Дослідники вважали, що важке становище Б. Хмельницького після поразки 1651 р. штовхало його до розв'язання нового витка війни. Саму битву під Батогом учені експонували як одну із найбільших національних трагедій польського народу й описували ці події у міфологізованих образах. Особливий акцент робився на зображенні страсти козаками й татарами полонених польських воїнів, де підкреслювалася варварська сутність козацтва. Саму ж поразку коронних військ науковці бачили свідченням проблем суспільства Речі Посполитої, у якому панувала шляхетська анархія. Для польських вчених битва під Батогом стала символом переходу польсько-українського протистояння на новий етап, що вирізнявся особливою непримиренністю сторін, та була наріжною у руйнуванні давнього братерства обох народів. У кривавому фіналі кампанії 1652 р. науковці вбачали причину укладення українсько-московського порозуміння 1654 р., адже після битви під Батогом мирне врегулювання відносин між Річчю Посполитою та козацтвом було уже неможливим.

Жванецьку кампанію 1653 р. багато польських істориків розглядали у контексті походів коронних та козацьких військ у Молдавію й бачили у ній їх фінал. В оцінках значення битви під Жванцем польські дослідники схилились до визначення її як безперспективного вимушеного зіткнення ворогуючих сторін, що були свідомі своїх марних шансів на остаточну перемогу у цьому

збройному протистоянні. Таким чином, вчені бачили Жванецьку кампанію як невдалу для обох сторін конфлікту, яка лише посилила виснаження їх людських та матеріальних ресурсів. Подібно науковці розглядали і Жванецький мирний договір як лише тимчасову домовленість, що слугувала для призупинення військової кампанії 1653 р. та не мала жодних перспектив продовження для справжнього врегулювання суперечностей між українським та польським народами. Для короля Яна Казимира договір, на думку вчених, був вимушений домовленостями із татарами, натомість для Б. Хмельницького угода була фіктивною через його уже досягнуте порозуміння із Москвою. Історики акцентували увагу на поступовому посиленні протягом 1652–1653 рр. ролі Кримського хана як арбітра у відносинах між Річчю Посполитою та українським козацтвом, зростанню його ролі у геополітичній системі Центральної та Східної Європи.

Ключові слова: польська історіографія кінця XIX ст. – 1939 р.; козацтво; Річ Посполита; битва під Батогом; битва під Жванцем; Жванецький мирний договір.

Ihor CHAVA

Applicant, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100; Director of Municipal Enterprise "Tourist Information Centre of Drohobych", 1, Rynok Square, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (ihorchava@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0437-3288>

To cite this article: Chava, I. (2021). Kozatsko-polski viiny 1652–1653 rr. v otsinkakh polskykh istorykiv kintsia XIX st. – 1939 r. [Cossack-Polish wars of 1652–1653 in the interpretation of the Polish historians of the late 19th century till 1939]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 6/48, 13–29. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228469> [in Ukrainian].

COSSACK-POLISH WARS OF 1652–1653 IN THE INTERPRETATION OF THE POLISH HISTORIANS OF THE LATE 19th CENTURY TILL 1939

Summary. *The purpose of the research is to study the depiction of the events of the Cossack-Polish war of 1652–1653 in the works of the Polish historians of the late 19th century till 1939, and in particular, the battles of Batoh, Zhvanets and Zhvanets Peace Treaty; to find out the peculiarities of scientific approaches and interpretations by researchers of historical events and the influences on them of the intellectual discourse of the epoch in which scientists lived and worked; to identify the specifics of scientists' interpretations of the facts of the past through the prism of their political sympathies and belonging to various historical schools and trends; to analyze the diversity of scientists' approaches to the causes and consequences of battles and attempts to establish understanding between the parties to the conflict; to consider general historians' assessments of the significance of the events of 1652–1653 in the fate of the Polish and Ukrainian peoples.*

The methodology of the research is based on the general scientific principles of objectivity, historicism, objectivism, scientific pluralism, systematics and reliance on historical sources. Both general scientific (analysis, synthesis, induction and deduction, comparison) and special-historical methods were used in the work: historical-genetic, historical-comparative, problem-chronological, historical-systematic ones etc.

The scientific novelty of the study lies in the fact that it was the first to study the image of the events of the Polish-Cossack wars of 1652–1653 in Polish historiography of the late 19th century till 1939 on the basis of a significant set of historiographical sources. The peculiarities of ideological influences of political concepts and historical schools on the assessments of Polish scientists of the battles near Batoh and Zhvanets, Zhvanets Peace Treaty were studied in the research as well.

Conclusions. Polish historians of the late 19th century – 1939 saw the cause of the new Polish-Cossack war of 1652 in the unresolved conflict during the Brest campaign, when the military victory of the crown armies was lost due to aristocratic anarchy and the flexibility of Polish commanders during negotiations at Bila Tserkva. Researchers believed that the difficult situation of B. Khmelnytsky after the defeat in 1651 pushed him to start a new round of war. Scholars exposed the Battle of Batoh itself as one of the greatest national tragedies of the Polish people and described these events in mythologized images.

Special emphasis was placed on the depiction of the execution of captured Polish soldiers by Cossacks and Tatars, which emphasized the barbaric nature of the Cossacks. Scholars saw the very defeat of the crown troops as evidence of the problems of the society of the Commonwealth, which was ruled by aristocratic anarchy. For Polish scholars, the battle of Batoh became a symbol of the transition of the Polish-Ukrainian confrontation to a new stage, characterized by a special intransigence of the parties, and was a cornerstone in the destruction of the ancient brotherhood of both peoples. In the bloody finale of the campaign of 1652, scholars saw the reason for the conclusion of the Ukrainian-Moscow Agreement of 1654, because after the Battle of Batoh a peaceful settlement of relations between the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Cossacks was no longer possible.

The campaign of Zhvanets of 1653 was studied by many Polish historians in the context of the Moldavian campaigns of the crown and Cossack troops and it was considered to have been their finale. In assessing the significance of the Battle of Zhvanets, Polish researchers tended to define it as a hopeless forced confrontation between the hostile parties, who were aware of their futile chances for a final victory in this armed confrontation. Thus, scholars saw the campaign of Zhvanets as a failure for both sides of the conflict, which only exacerbated the depletion of their human and material resources. Similarly, scholars viewed Zhvanets Peace Treaty as a mere temporary agreement that was to suspend the military campaign of 1653 and had no prospect of continuing it to truly resolve the differences between the Ukrainian and Polish peoples. According to scholars, the treaty was forced by agreements with the Tatars for King John Casimir, while for B. Khmelnytsky it was fictitious because of his already reached agreement with Moscow. Historians have paid attention to the gradual strengthening of the role of the Crimean Khan as an arbiter in relations between the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Ukrainian Cossacks during 1652–1653, as well as the growth of his role in the geopolitical structure of Central and Eastern Europe.

***Key words:** Polish historiography of the end of the 19th century till 1939; Cossacks; the Commonwealth; the Battle of Batoh; the Battle of Zhvanets; Zhvanets Peace Treaty.*

Постановка проблеми. Важливе значення в історичній свідомості кожного народу займають, сформовані історичною наукою, образи минулого, які безпосередньо впливають на творення уявлень мас про минуле та відображають у собі усі особли-

вості національних підходів до сприйняття історичних подій. Найбільш яскравими як в історичних уявленнях загалом, так і у працях дослідників виступають образи стосунків цих народів із їх сусідами. У них здебільшого чітко простежуються різноманітні історичні міфи та стереотипи, які чинять значний вплив і на сучасне ставлення представників одних народів до інших. Такі тенденції прослідковуються і в історичній свідомості й наукових наративах українців та поляків, минуле яких сповнене яскравих сторінок братерства та гострих конфліктів між ними. Дослідження інтерпретацій та оцінок подій минулого у працях зарубіжних дослідників, а зокрема історії України у творах польських істориків, дає змогу побачити власне минуле під особливим кутом зору, вивчити специфіку появи та побутування історичних міфів та стереотипів, що, зі свого боку, сприятиме їх подоланню та налагодженню порозуміння між представниками польського й українського народів.

Аналіз останніх досліджень. Вивчення зображення проблем історичної україніки, а зокрема, подій національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького, у польській історичній науці посідає дедалі вагомішу роль серед зацікавлених дослідників. Таким важливим дослідженням є праця польського науковця А. Стенпніка (Stępnik, 1998), яка висвітлює особливості зображення польськими істориками XIX – початку XX ст. різноманітних проблем історії України, а серед них і козацько-польських воєн середини XVII ст., що були відображені у тогочасних шкільних підручниках та синтетичних працях із історії Польщі. Е. Коко розглянув особливості інтерпретацій історії козацтва у працях Ф. Равіти-Гавронського (Коко, 2006). Серед українських науковців О. Руда (2008) вивчала особливості зображення історії козацтва у дослідженнях польських істориків першої третини XX ст. Досліджували зображення подій Хмельниччини у творах Л. Кубалі О. Пестрікова (2018) та у працях Ф. Конечного – Т. Гриневич (2019).

Мета дослідження полягає у вивченні зображення подій козацько-польської війни 1652–1653 рр. у працях польських істориків кінця XIX ст. – 1939 р., а зокрема битв під Батогом та Жванцем, Жванецького мирного договору. З'ясувати особливості наукових підходів та інтерпретацій дослідниками історичних подій і

впливів на них інтелектуального дискурсу епохи, у якій жили та працювали науковці. Виявити специфіку інтерпретацій вченими фактів минулого через призму їх політичних симпатій та приналежності до різноманітних історичних шкіл і напрямів. Проаналізувати різноплановість підходів науковців до причин та наслідків битв й спроб налагодження порозуміння між сторонами конфлікту. Розглянути загальні оцінки істориками значимості подій 1652–1653 рр. у долі польського й українського народів.

Виклад основного матеріалу. В історичній свідомості поляків особливе місце посідають події чи не найбільш масштабного їх конфлікту із українським народом – національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького. Найбільш яскраве відображення як в уявленнях мас, так і в історіографії посідають події перших років українського повстання, що завдяки твору Г. Сенкевича отримали образну назву «Епохи вогнем та мечем». Однак не менш вагому роль у історіографічних картинах польсько-козацьких відігравали образи 1652–1653 рр., що вирізнялися посиленням непримиренності конфлікту. Увагу польських учених привертала військова кампанія 1652 р. із фатальною для Речі Посполитої битвою під Батогом, де було винищено кращі коронні війська. У дослідженнях Л. Кубалі ці події отримали образну назву «кривавих сватів» (Kubala, 1901, s. 131). Для підкреслення трагедії вчений цитував зауваження сучасника подій: «Як Польща Польщею не вдарила у неї страшніша блискавиця». Особливу увагу історик зосередив на подіях, що відбулися після вирішального збройного зіткнення, коли, за його докладними описами, козаки стратили полонених польських воїнів. Сам автор наголошував: «Ніколи стільки крові на одному місці не було вилито, злочин волав до Бога про помсту, і якщо колись зла дія порушувала уяву людей, якщо колись його сумління творило привиди в місці, де вчинено злочин, то Батіг був для цього найвідповіднішим місцем» (Kubala, 1901, s. 151).

Військову кампанію 1652 р. Ф. Равіта-Гавронський розглядав у світлі подій внутрішнього конфлікту в Речі Посполитій між королем та шляхтою. Учений зазначав, що в цей час розгорілося протистояння довкола питання оборони аристократією своїх прав, які монарх буцімто бажав обмежити. «Рицарський стан перед найбільшою небезпекою, у якій постала вітчизна, менше дбав про

майбутнє держави, ніж про власні фантазії. Усі використовували щедрість батьківщини скільки лише могли, але на її найбільшу потребу – оборону цілісності – неохоче віддавали лише крихти. І тепер, в час, коли ворог міг легко виставити 300-тисячну армію, лицарський стан дозволяв зібрати лише 20 тис. жовнірів. Було це самогубство тим гірше, бо ж на довше вмирання розраховане» (Rawita-Gawroński, 1914, s. 70). Це все використав Хмельницький, який вислав на сейм своїх посланців, а після його зриву відразу взявся розсилати як до козаків, так і до польської сторони універсали з наріканням на утиски та кривди, проти яких закликав виступити збройно. Щоб застерегти себе від нападу з боку Литви, Хмельницький повідомив Москву про нібито підготовку Польщі до нападу на неї і закликав тримати війська на кордоні. Через таку концентрацію московських сил Річ Посполита змушена була утримувати також велику частину своїх військ на півночі та не могла використати їх проти повстанців. У цей же час поглибились переговори гетьмана з царем про перехід під його підданство. Утім, долю цього порозуміння ще мала визначити майбутня війна, тому про якесь справжнє приєднання територій ще не йшлося.

Описуючи перебіг битви під Батогом, Ф. Равіта-Гавронський вказував на рівність сил повстанців на чолі з Тимошем Хмельницьким, Іваном Виговським в Караши-мурзою з 20 тис. проти такого ж війська польного гетьмана Мартина Калиновського. Як вказував дослідник, Б. Хмельницький облудно застерігав польського командувача від збройного зіткнення і наголошував, що його син відбув винятково на власне весілля, але сам готувався використати будь-яку можливість для удару по поляках. Головну причину поразки коронних військ історик бачив у занадто великому таборі, «який ця жменька жовнірів не могла оборонити». Це відразу зауважили козаки, які разом з татарами «вчинили найжорстокішу різанину, а Хмельницький талярами платив за польські голови» (Rawita-Gawroński, 1914, s. 73). Перемога відкрила перед повстанцями дорогу вглиб Речі Посполитої. Проте, як вказував Равіта-Гавронський, козацький гетьман «боявся йти далі, тому завернув сина, вважаючи, що його замалі сили зустрінуть опір цілої Речі Посполитої, і наказав спробувати здобути Кам'янець» (Rawita-Gawroński, 1914, s. 73).

У баченні Т. Корзона, призвідником війни 1652 р. фактично був гетьман М. Калиновський. Учений подав цілий перелік заходів, які здійснив Б. Хмельницький задля виконання умов Білоцерківського мирного договору, та зазначив, що він «повів себе правильно». Серед них учений відзначав, що гетьман «приймав шляхту, що поверталася до королівських та спадкових маєтків, а селянам наказував послух під карою смерті і немало із них стратив» (Korzon, 1912, s. 342). Однак цілком нерозважливо вчинив саме Калиновський, який «з власної політики, без урядової інструкції, зробив висновок, що має перешкодити Хмельницькому у весільному поході на шлюб його сина Тимошка, невідомо яку побачивши у цьому небезпеку для Польщі» (Korzon, 1912, s. 342). Вчений також зазначав, що козацький очільник попередив Калиновського про небезпеку із боку татар, але той сам на них напав. «Бездарне командування», як уважав дослідник, призвело до бунту у польському війську, серед якого почалася братовбивча боротьба. Історик зауважував, що розрухою в польському таборі скористались саме татари, які й розбили коронні війська. Натомість Хмельницький із козаками з'явився уже після битви, щоб викупити і стратити усіх «20 тис. відбірних воїнів, переможців з-під Берестечка». Ця битва, як вважав Корзон, «змарнувала увесь минулорічний доробок і козацько-татарська війна мусила поновитись» (Korzon, 1912, s. 343).

В. Смоленський пояснював вибух збройного конфлікту 1652 р. порушенням миру з боку Б. Хмельницького, однак зауважував, що «Річ Посполита, передбачаючи нові ворожі дії з боку Хмельницького, розпочала військові приготування». Порушеннями він, зокрема, бачив зусилля гетьмана щодо реалізації династичних інтересів свого роду в Молдавії. Повстанці, на думку вченого, також спровокували і саму битву під Батогом, адже козакам заборонялося покидати межі Київського воєводства і саме тому гетьман Калиновський перекрив дорогу силам Тимоша Хмельницького, що вирушили в Молдову (Smoleński, 1924, s. 205).

У баченні Ф. Конечного, війна 1652 р. вибухнула через бажання Хмельницького здобути для себе князівську корону. Можливість для цього він знайшов у підкоренні Молдавії. Польську участь у цьому конфлікті вчений пояснював союзними відносинами між молдавським господарем та Річчю Посполитою. Тому Польща «не могла полишити його [Василя Лупула. – І.Ч.] са-

мого перед козацькою загрозою (Konieczny, 2002, s. 124). Однак дослідник уважав, що у цій війні татари не підтримували Хмельницького і тому, «не володіючи вже можливістю погрожувати ясиром, він не зміг зібрати більш ніж 50 тис. воїнів». Таким чином, історик робив наголос на тому, що козацьке командування могло формувати власні значніші збройні сили лише завдяки погрозам татарськими розправами.

На думку Г. Мосціцького, кампанію 1652 р. Хмельницький розпочав задля втілення в життя обіцянок султана Мехмеда IV, ще з 1649 р., коли перед битвою під Збаражем гетьману було даровано молдавський престол. Окрім того, він, на думку дослідника, хотів цим компенсувати свою минулорічну поразку. Шлях для реалізації цих задумів козацький очільник бачив у здобутті руки молдавської княжни Розанди Лупул для свого сина Тимофія. Змушений до цього господар Василь Лупул натомість домігся від козаків допомоги у завоюванні для нього тронів Валахії та Семигороду (Mościcki, 1936, s. 901).

До важливих спостережень щодо наслідків для польського війська поразки під Батогом дійшов М. Кукель. Історик наголосив, що в цій битві загинуло 20 тис. найкращого коронного війська – переможців із-під Берестечка та високих командирів. Основною причиною цього він бачив низьку дисципліну як посеред посполитого рушення, так і між командирами різного рівня, котрих «одного разу заносить бойовий темперамент, в інший час вони взагалі відмовляються воювати». Також підривала порядок в армії ворожість польського війська до «німецьких порядків та німців, що мали довіру в короля» (Kukiel, 1929, s. 111). Однак батозька катастрофа спричинилась до низки значних заходів польської влади. Серед них важливою була сеймова постанова, що вводила новий великий вербунок війська. Однак передусім поразка привела до початку військових реформ у сфері фінансування армії, через відхід від «кварцяної» організації та покладання утримання військ на окремі воєводства (Kukiel, 1929, s. 112).

Розглядаючи битву під Батогом, В. Собеський зробив наголос на її наріжному значенні у поглибленні міжнаціональної ненависті між польським та українським народами. Як зазначав науковець, «різанина польських полонених надовго поглибила провалля між Польщею та козаками» (Sobieski, 1938, s. 134). Сам

острах перед помстою за цю подію, як уважав історик, підштовхував Хмельницького до пошуку підтримки з боку московського царя.

Вивчаючи історіографію битви під Батогом, варто звернутись також до її оцінок українськими істориками першої половини ХХ ст., зокрема М. Грушевським. Докладно вивчивши історичні джерела, вчений зауважив легендарний характер польських розповідей про ці події як у XVII, так і на початку ХХ ст. та обростання їх міфологічними деталями. Він ставив під сумнів висвітлену у творах Л. Кубалі масову страту козаками тисяч полонених поляків (Грушевський, 1996, с. 441–444) та містичні явища на полі битви (Грушевський, 1996, с. 439–440).

Наслідком молдавської політики Б. Хмельницького польські історики розглядали події кінця 1653 р., натомість продовженням польсько-козацьких змагань за престол у Сучаві та їх фіналом вони бачили битву під Жванцем. У дослідженнях цих подій учені звертали увагу на багато різних аспектів. Так, Ф. Равіта-Гавронський пов'язував Жванецьку кампанію з конфедерацією коронних військ, що зібралися недалеко Львова і бунтували через невиплату їм заборгованих грошей. Тоді Хмельницький, на думку дослідника, взявся поширювати серед населення чутки про збір величезної польської армії, яка готується напасти на Україну, і закликав усіх селян ставати під його знамена. Ці сили козацький очільник хотів використати для походу в Молдавію та Валахію на допомогу своєму синові Тимофієві. Водночас гетьман бажав приспати чуйність короля і покірно просив його про повернення до умов Зборівського договору 1649 р. Ян Казимир, заспокоївши бунтуючі коронні війська, виступив із ними до Кам'янця та Жванця, щоб там підготуватися до зимового походу проти повстанців. Навпроти них стали козацькі полки, які, втім, не мали достатньо сил, щоб ударити на ворога. Прибулий туди хан Іслам Гірей також не бажав вступати у бої, адже вже розпочав із поляками мирні переговори (Rawita-Gawroński, 1914, s. 77).

Дещо по-іншому бачив причини походу польських військ на чолі з Яном Казимиром В. Конопчинський, який уважав їх кроком на випередження проти майбутнього укладення союзу Хмельницького та Москви. Король бажав розбити повстанців і тим показати царю безперспективність вступу у війну проти Речі

Посполитої. Однак зібране польське військо через відсутність фінансування бунтувало, і монарх не наважився вступити із ним на шлях активних збройних дій. Історик, на відміну від багатьох своїх колег, відзначив роль татар у подіях кінця 1653 р. Саме участь хана у війні, як уважав науковець, змусила Яна Казимира перейти від наступальних дій до оборони. В. Конопчинський зазначав, що «Іслам Гірей прибув запізно, щоб врятувати Тимошка, котрий загинув під час облоги, але вчасно, щоб на решту року закрити змокле та промерзле польське військо у таборі, чого якраз і треба було Хмельницькому» (Konopczyński, 1936, s. 14). Окрім того науковець вказував на спустошення краю, здійснене ордою, яка вже після укладення Жванецького миру дійшла аж до Любліна, Замостя та Пінська.

Військову кампанію кінця 1653 р. В. Томкевич розглядав як продовження молдавської політики Б. Хмельницького. Початок її історик бачив в організації гетьманом походу в Молдавію на допомогу своєму синові Тимошу. Ян Казимир рішуче виступив проти династичних та політичних планів Хмельницького в Молдавському князівстві і вирушив проти нього з військом. Козацько-татарським силам вдалося із флангів оточити польський табір під Жванцем, однак до більших боїв там так і не дійшло. Це дослідник пояснював тим, що «неоплачене та деморалізоване польське військо не бажало битися, тоді як татарам не залежало на новому тріумфі козаків» (Tomkiewicz, 1939, s. 64). Вивчаючи обставини мирних переговорів під Жванцем В. Томкевич наголошував, що договір від 15 грудня 1653 р. уклав із королем Яном Казимиром сам хан Іслам Гірей «поза плечами свого союзника» Б. Хмельницького.

На думку М. Бобжинського, Жванецька військова кампанія завершилася для польської сторони невдало. Учений вказував, що це була одна із цілого ланцюжка поразок польських сил, викликаних анархією у всіх елементах суспільства Речі Посполитої. Оточеному татарами королю довелося рятуватися лише через укладення невігідного для нього договору (Bobrzyński, 1927, s. 219).

Жванецьку угоду Ф. Равіта-Гавронський уважав вимушеним соромом Речі Посполитої. Він зазначав: «Куплено мир приниженням, адже найвищий захисник вітчизни [король. – І.Ч.] опинився без підтримки громадян, без грошей, без поживи, з жовніром го-

лодним, неоплаченим і самовільним» (Rawita-Gawroński, 1914, s. 77). Дослідник описував вимоги хана до Яна Казимира дозволити йому пограбувати села, що лежали на дорозі до Криму, і повернутись до Зборівських умов для козаків. Позаяк король не погодився на полонення населення, то довелося пообіцяти татарам 100 тис. злотих за відступ від Хмельницького і таки прийняти повернення до пунктів Зборівської угоди для повстанців.

В. Смоленський у подіях військової кампанії під Жванцем основну роль відводив хану Іслам Гірею. Учений зауважив, що останнього на допомогу Хмельницькому вислав турецький султан. Попри перші успіхи в боях, під час яких татари оточили королівський табір, хан не мав бажання воювати й першим вступив у переговори. Учений наголосив також, що за заплату кримський володар не лише погодився відступити, але і допомагати Польщі вже у війні проти козаків (Smoleński, 1924, s. 206). Подібним чином до цих подій ставився А. Шельонговський. Історик робив акцент на висланні султаном татарських орд на допомогу Хмельницькому як його леннику. Обложений татарами під Жванцем, король змушений був «відновити із ханом Зборівський договір, котрий зрештою залишав Хмельницького на ласку долі» (Szelaḡowski, 1936, s. 53).

Висновки. Польські історики кінця XIX ст. – 1939 р. бачили причину нової польсько-козацької війни 1652 р. у неврегульованості конфлікту під час Берестецької кампанії, коли військова перемога коронних армій була змарнована через шляхетську анархію та поступливість польських командирів під час переговорів під Білою Церквою. Дослідники вважали, що важке становище Б. Хмельницького після поразки 1651 р. штовхало його до розв'язання нового витка війни. Саму битву під Батогом вчені експонували як одну із найбільших національних трагедій польського народу й описували ці події у міфологізованих образах. Особливий акцент робився на зображенні страти козаками й татарами полонених польських воїнів, де підкреслювалась варварська сутність козацтва. Саму ж поразку коронних військ науковці вбачали свідченням проблем суспільства Речі Посполитої, у якому панувала шляхетська анархія. Для польських вчених битва під Батогом стала символом переходу польсько-українського протистояння на новий етап, що вирізнявся особливою непримиренністю сто-

рін, та була наріжною у руйнуванні давнього братерства обох народів. Кривавий фінал кампанії 1652 р. науковці вважали причиною укладення українсько-московського порозуміння 1654 р., адже після битви під Батогом мирне врегулювання відносин між Річчю Посполитою та козацтвом було уже неможливим.

Жванецьку кампанію 1653 р. багато польських істориків розглядали у контексті походів коронних та козацьких військ у Молдавію й бачили у ній їх фінал. В оцінках значення битви під Жванцем польські дослідники схилялись до визначення її як безперспективного вимушеного зіткнення ворогуючих сторін, що були свідомі своїх марних шансів на остаточну перемогу у цьому збройному протистоянні. Таким чином, учені визначали Жванецьку кампанію як невдалу для обох сторін конфлікту, яка лише посилила виснаження їх людських та матеріальних ресурсів. Подібно науковці розглядали і Жванецький мирний договір як лише тимчасову домовленість, що слугувала для призупинення військової кампанії 1653 р. та не мала жодних перспектив продовження для справжнього подолання суперечностей між українським і польським народами. Для короля Яна Казимира договір, на думку вчених, був вимушений домовленостями із татарами, натомість для Б. Хмельницького угода була фіктивною через уже досягнуте порозуміння із Москвою. Історики звертали увагу на поступовому посиленні протягом 1652–1653 рр. ролі Кримського хана як арбітра у відносинах між Річчю Посполитою та українським козацтвом, зміцненню його позицій у геополітичній системі Центральної та Східної Європи.

Перспективним напрямком досліджень є подальше комплексне вивчення зображення подій 1652–1653 рр. у польській історіографії із простеженням еволюції їх образу протягом усього розвитку польських історичних досліджень від початку XIX ст. і до сьогодення. Важливим може стати спеціальне звернення до дискусій між польськими вченими та науковцями з інших країн довкола вказаних подій Хмельниччини.

Джерела та література

Гриневич, Т. (2019). Проблеми історії України в працях Ф. Конечного. *Українські та польські інтелектуали в другій половині XIX –*

- першій третині ХХ ст.: співпраця, конфлікти, рецепція* (с. 445–475). Херсон: Видавничий дім «Гельветика».
- Грушевський, М.** (1996). *Історія України-Руси* (Т. 1–11; Т. 9 (1)). Київ: Наук. думка.
- Пестрікова, О.** (2018). Доба Хмельниччини в інтерпретації польського історика Людвіка Кубалі. *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті*, 21 (2), 83–91. Дніпро.
- Руда, О.** (2008). *Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця ХІХ – першої третини ХХ століття*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Bobrzyński, M.** (1927). *Dzieje Polski w zarysie* (Т. 2). Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź; Paryż; Poznań; Wilno; Zakopane: Nakład Gebethnera i Wolffa.
- Koko, E.** (2006). *Franciszek Rawita-Gawroński (1846–1930) wobec Ukrainy i jej przeszłości*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Koneczny, F.** (2002). *Dzieje Rosji od Najdawniejszych do Najnowszych czasów*. Toulouse: Wydawnictwo Antyk.
- Konopczyński, W.** (1936). *Dzieje Polski Nowożytnej. T. II: 1648–1795*. Warszawa; Kraków; Łódź; Poznań; Wilno; Zakopane: Skład Główny u Gebethnera i Wolffa.
- Korzon, T.** (1912). *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. T. 2: Epoka przedrozbiorowa*. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności.
- Korzon, T.** (1918). *Historja Polski*. Kijów: Wydawnictwo Rady Okręgowej.
- Kubala, L.** (1901). *Szkice Historyczne* (Т. 2). Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa.
- Kukiel, M.** (1929). *Zarys historii wojskowości w Polsce*. Kraków: Nakładem Krakowskiej Spółki Wydawniczej.
- Mościcki, H.** (1936). *Historia Powszechna* (Т. 3). Warszawa: Kultura i Wiedza.
- Rawita-Gawroński, F.** (1914). *Hetman kozacki B. Chmielnicki: szkic historyczny jego życia i walk*. Lwów: Wydawnictwo Tow. im. Piotra Skargi.
- Rawita-Gawroński, F.** (1923). *Kozaczyzna ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII w.* Warszawa.
- Smoleński, W.** (1924). *Historja Polski*. Warszawa: G. Gebethner i spółka.
- Sobieski, W.** (1938). *Dzieje Polski. T. 1: Do roku 1696*. Warszawa: Wydawnictwo Zorza.
- Stępnik, A.** (1998). *Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie w syntezach i podręcznikach dziejów ojczystych okresu porozbiorowego 1795–1918*. Lublin: UMCS.
- Szelągowski, A.** (1936). *Historja Powszechna*. Warszawa: M. Arct.
- Tomkiewicz, W.** (1939). *Kozaczyzna ukraińska*. Lwów: Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych.

References

- Hrynevych, T.** (2019). Problemy istorii Ukrainy v pratsiakh F. Konechnoho [Problems of the history of Ukraine in the works of F. Konechny]. *Ukrainski ta polski intelektualy v druhiu polovyni XIX – pershii tretyni XX st.: spivpratsia, konflikty, retseptsii – Ukrainian and Polish intellectuals in the second half of the XIX – first third of the XX century: cooperation, conflicts, reception* (pp. 445–475). Kherson: Vydavnychy dim «Helvetyka» [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (1996). *Istoriia Ukrainy-Rusy [History of Ukraine-Rus]*. (Vols. 1–11; Vol. 9 (1)). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
- Pestrikova, O.** (2018). Doba Khmelnychchyny v interpretatsii polskoho istoryka Liudvika Kubali [The Khmelnytsky era in the interpretation of the Polish historian Ludwik Kubala]. *Naddnipyrianska Ukraina: istorychni protsesy, podii, postati – Naddnipyrianska Ukraine: historical processes, events, figures*, 21 (2), 83–91. Dnipro [in Ukrainian].
- Ruda, O.** (2008). *Ukrainske kozatstvo v interpretatsii polskykh istorykiv kintsia XIX – pershoi tretyni XX stolittia [Ukrainian Cossacks in the interpretation of Polish historians of the late nineteenth – first third of the twentieth century]*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Bobrzyński, M.** (1927). *Dzieje Polski w zarysie [History of Poland in outline]*. (Vol. 2). Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź; Paryż; Poznań; Wilno; Zakopane: Nakład Gebethnera i Wolffa [in Polish].
- Koko, E.** (2006). *Franciszek Rawita-Gawroński (1846–1930) wobec Ukrainy i jej przeszłości [Franciszek Rawita-Gawroński (1846–1930) towards Ukraine and its past]*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego [in Polish].
- Koneczny, F.** (2002). *Dzieje Rosji od Najdawniejszych do Najnowszych czasów [History of Russia from the earliest to the newest times]*. Toulouse: Wydawnictwo Antyk [in Polish].
- Konopczyński, W.** (1936). *Dzieje Polski Nowożytnej. T. II: 1648–1795 [The History of Modern Poland. Vol. II: 1648–1795]*. Warszawa; Kraków; Łódź; Poznań; Wilno; Zakopane: Skład Główny u Gebethnera i Wolffa [in Polish].
- Korzon, T.** (1912). *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. T. 2: Epoka przed-rozbiorowa [History of wars and military in Poland. Vol. 2: Pre-Partition Era]*. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności [in Polish].
- Korzon, T.** (1918). *Historia Polski [History of Poland]*. Kijów: Wydawnictwo Rady Okręgowej [in Polish].
- Kubala, L.** (1901). *Szkice Historyczne [Historical sketches]*. (Vol. 2). Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa [in Polish].

- Kukiel, M.** (1929). *Zarys historii wojskowości w Polsce [Outline of military history in Poland]*. Kraków: nakładem Krakowskiej Spółki Wydawniczej [in Polish].
- Mościcki, H.** (1936). *Historia Powszechna [General History]*. (Vol. 3). Warszawa: Kultura i Wiedza [in Polish].
- Rawita-Gawroński, F.** (1914). *Hetman kozacki B. Chmielnicki: szkic historyczny jego życia i walk [Cossacks hetman B. Chmielnicki: Historical sketch of his life and walk]*. Lwów: Wydawnictwo Tow. im. Piotra Skargi [in Polish].
- Rawita-Gawroński, F.** (1923). *Kozaczyzna ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII w. [Ukrainian Cossacks in the Republic of Poland until the end of the 18th century]*. Warszawa [in Polish].
- Smoleński, W.** (1924). *Historja Polski [History of Poland]*. Warszawa: G. Gebethner i spółka [in Polish].
- Sobieski, W.** (1938). *Dzieje Polski. T. 1: Do roku 1696 [History of Poland. Vol. 1: Until 1696]*. Warszawa: Wydawnictwo Zorza [in Polish].
- Stępnik, A.** (1998). *Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie w syntezach i podręcznikach dziejów ojczystych okresu porozbiorowego 1795–1918 [Ukraine and Polish-Ukrainian relations in syntheses and textbooks of the native history of the post-partition period 1795–1918]*. Lublin: UMCS [in Polish].
- Szelągowski, A.** (1936). *Historja Powszechna [Universal History]*. Warszawa: M. Arct [in Polish].
- Tomkiewicz, W.** (1939). *Kozaczyzna ukraińska [Ukrainian Cossacks]*. Lwów: Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 15.02.2021 р.